

Võitlus karistamatusega

*Väljavõte 14. üldaruandest,
publitseeritud 2004 aastal*

25. CPT olemasolu eesmärk on piinamise ja ebainimliku või alandava kohtlemise või karistamise tõkestamine. Komitee pilk on suunatud pigem tulevikku kui minevikku. Halvasti kohtlemise järgselt võetud meetme tõhususe hindamine on komitee tõkestamismaandaadi lahutamatuks osaks, tingimusel et selline meede mõjutab käitumist tulevikus.

Piinamise ja halvasti kohtlemise muude vormide keelu usutavust õõnestatakse iga kord, kui ametiisikuid, kes vastutavad selliste süütegude eest, ei võeta vastutusele nende tegude eest. Kui halvasti kohtlemisele viitava teabe ilmsikstulekule ei järgne kohest ja tõhusat vastutoimet, siis ametiisikud, kel on kalduvus halvasti kohelda isikuid, kellelt on võetud vabadus, hakkavad kiiresti uskuma, ja neil on selleks täielik alus, et nad võivad seda teha karistamatult. Seeläbi nurjatakse kõik jõupingutused inimõigusega seotud põhimõtete edendamisel range värbamispoliitika ja kutsealase koolituse kaudu. Tõhusate meetmete rakendamata jätmisel aitavad kõnealused isikud nagu kolleegid, kõrgem juhtkond ja uurimisasutused, lõppkokkuvõttes kaasa selliste väärtuste kahjustamisele, mis moodustavad demokraatliku ühiskonna vundamenti.

Vastupidiselt, piinamise ja halva kohtlemise korraldanud, loa andnud, andeks andnud või toime pannud ametiisikute tegude või tegemata jätmiste eest kohtu alla andmise läbi antakse ühemõtteline sõnum sellise käitumise sallimatuse kohta. Lisaks märkimisväärsele hirmutavale toimele kinnitab see sõnum üldsusele, et keegi ei ole seadustest kõrgemal, isegi mitte nende täitmise eest vastutavad isikud. Teadmine, et halvasti kohtlemise eest vastutavad isikud on antud kohtu alla, avaldab ohvritele positiivset mõju.

26. Karistamatusega võitlemist tuleb alustada kohapeal, so kõnealuses asutuses (politseis või vanglas, sõjaväeorganisatsioonis jne). Liiga tihti viib kambavaim valmisolekusse koonduda ja üksteist aidata pärast halvasti kohtlemist puudutavate avalduste esitamist, kuni kolleegide ebaseaduslike toimingute varjamiseni. Selleks on vaja koolitusele ja eeskujudele tuginevat positiivset tegevust, et edendada kultuuri, mille kohaselt peetakse ebaseaduslikeks, samuti ohtlikuks karjääri seisukohast, töötada ja siduda end kolleegidega, kes on kasutanud halvasti kohtlemist ning mille kohaselt kuulumist meeskonda, kus hoidutakse sellisest tegevusest, peetakse õigeks ning kutsealase autasustamisena.

Tuleb luua selline õhkkond, mille kohaselt peetakse õigeks ettekande esitamist kolleegi halvasti kohtlemise juhtumi kohta. Peab valitsema selge arusaamine, et karistatavus halvasti kohtlemise eest laieneb lisaks teo toimepanijale ka isikule, kes teab või pidi teadma halvasti kohtlemise toimumisest ning ta ei hoia seda ära ega esita selle kohta aruannet. See nõuab selge aruandlusalluvuse ja anonüümsust kaitsvate reeglite kehtestamist.

27. CPT on külastanud paljusid riike, kus piinamist ning halvasti kohtlemist kohustuste täitmisel, seletuse võtmist sunni teel, võimu kuritarvitamist jne käsitletakse kindla kuriteona, mida karistatakse ametlikult. CPT tunnustab seda liiki õigusnormide olemasolu.

CPT on jõudnud järeldusele, et teatud riikides on prokuratuurile antud märkimisväärne diskretsioon seoses eeluurimise alustamisega pärast teabe laekumist võimaliku halvasti kohtlemise kohta isikute suhtes, kellelt on võetud vabadus. Komitee on seisukohal, et isegi ametliku kaebuse puudumise korral on prokuratuuril **juridiline kohustus alustada eeluurimist**, kui tegemist on usaldusväärse teabega ükskõik millisest allikast võimaliku halvasti kohtlemise kohta isikute suhtes, kellelt on võetud vabadus. Sellega seoses tugevdatakse aruandekohustuse õiguslikku raamistikku, kui ametiisikutelt (politsei ametnikud, vanglate direktorid jne) nõutakse ametlikult asjaomaste asutuste kohest teavitamist võimalikest halvasti kohtlemise juhtumitest.

28. Sobiva õigusliku raamistiku olemasolu iseenesest ei taga asjakohaste meetmete rakendamise seoses võimalike halvasti kohtlemise juhtumitega. Nõuetekohast tähelepanu tuleks pöörata **asjaomaste asutuste tundlikustamisele** neil lasuvate oluliste kohustuste suhtes.

Kui õiguskaitseorganite poolt kinnipeetavad isikud tuuakse prokuratuuri või kohtuasutuste ette, tekib neil väga hea võimalus viidata enda halvasti kohtlemisele. Isegi selgesõnalise kaebuse puudumisel on nendel asutustel õigus õigeaegselt võtta tarvitusele meetmed, kui on muid viiteid (näiteks nähtavad vigastused, isiku üldine välimus või käitumine) võimaliku halvasti kohtlemise kohta.

Oma külaskäikude ajal on CPT tihti kohanud inimesi, kes väidavad, et nad esitasid prokurörile ja/või kohtunikule kaebuse enda halvasti kohtlemise kohta, kuid nende vestluskaaslased näitasid asja vastu üles vähest huvi isegi siis, kui olid näidanud vigastusi nähtavatel kehaosadel. Sellise stsenaariumi on koostanud CPT, toetudes oma uurimistulemustele. Näiteks uuris komitee hiljuti ühe kohtuasja toimikut, kus lisaks registreeritud halvasti kohtlemise väidetele olid ka märkmed erinevate sinakate laikude ja paistetuste kohta kõnealuse isiku näol, jalgadel ja seljal. Hoolimata asjaoludest, et toimikus registreeritud teavet võidi käsitleda halvasti kohtlemise *prima facie* tõendina, ei algatanud asjaomased asutused uurimist ning ei olnud võimelised andma usutavat seletust oma tegevusetusele.

Samuti ei ole harv nähtus, kus inimesed väidavad, et nad kartsid esitada kaebust halvasti kohtlemise kohta, sest koos prokuröri või kohtunikuga osalesid istungil samad õiguskaitseametnikud, kes olid neid küsitlenud või et neid oli selgesõnaliselt hoiatatud kaebuse esitamise eest põhjusel, et see on nende endi huvides.

Prokuratuuril ja kohtuasutustel lasub kohustus võtta tarvitusele otsustavad meetmed seoses teabega võimaliku halvasti kohtlemise kohta. Samuti tuleb menetlus läbi viia selliselt, et kõnealusel isikul tekib reaalne võimalus avalduse esitamiseks enda kohtlemise viisi kohta.

29. **Halvasti kohtlemise väite täpne hindamine** ei ole selgelt määratletav. Teatud liiki halvasti kohtlemine (nagu lämmatamine või elektrišokk) ei ole jätnud ega jäta selgeid märke, kui seda viiakse läbi piisava asjatundlikkusega. Samuti inimeste sundimine seisma, põlvitama või kükitama ebamugavas asendis mitu tundi järgemööda või laskmata neil magada, ei jäta äratuntavaid jälgi. Isegi hoobid kehapiirkonda võivad jätta üksnes kergeid märke, mis on raskesti täheldatavad ning mis kaovad kiiresti. Järelikult, kui prokuratuurile või kohtuasutustele esitatakse väited sellist liiki halvasti kohtlemise kohta, tuleb neil olla eriti hoolas, et mitte omistada liigset tähelepanu füüsilistele märkidele. Sama kehtib *a fortiori* olukorras, kus väidetav halvasti kohtlemine on ülekaalukalt psühholoogilist laadi (seksuaalne häbistamine, kinnipeetava ja/või tema perekonnaliikmete elu või kehalise puutumatus ohustamine jne). Halvasti kohtlemise väidete tõele vastavuse adekvaatseks hindamiseks võib vaja minna kõigi asjaosaliste tunnistusi ning õigeaegse paikvaatluse ja/või arstliku ekspertiisi korraldamist.

Kui prokuratuuri või kohtuasutuse ette toodud kuriteos kahtlustatav väidab halvasti kohtlemist, tuleb väited toimikusse kirja panna, viivitamatult tellida kohtuarstlik ekspertiis (kaasa arvatud kohtupsühhiaatriaekspertiis, vastavalt vajadusele) ning tarvitusele võtta vajalikud meetmed väidete nõuetekohase uurimise tagamiseks. Selline lähenemisviis peab järgnema hoolimata sellest, kas kõnealusel isikul on nähtavaid kehalisi vigastusi. Isegi halvasti kohtlemise selgesõnalise väite puudumise korral tuleb nõuda kohtuarstlikku ekspertiisi, kui on muud põhjused uskuda, et isik on võimaliku halvasti kohtlemise ohver.

30. Samuti on tähtis takistuste kõrvaldamine halvasti kohtlemise väite esitanud isikute (ka need, kes vabastati enne prokuröri või kohtuniku ette toomist) ja arstide vahel, kes on valmis läbi viima eeluurimis- ja kohtuasutuste poolt tunnustatud kohtuekspertiisi. Näiteks ei ole tarvis juurdlusorganitelt taotleda eelnevat luba sellise arsti vastuvõtule pääsemiseks.

31. CPT-l on olnud võimalus oma kontrollkäikude aruannetes hinnata asutuste tegevust, keda on volitatud läbi viima ametlikku juurdlust ning esitama kriminaal- ja distsiplinaarsüüdistust halvasti kohtlemisega seotud asjades. Oma tegevuses toetub komitee Euroopa Inimõiguste Kohtu pretsedendiõigusele, samuti rahvusvahelistes õigusaktides sisalduvatele standarditele. Tavaks on kujunenud põhimõte, et **tõhus juurdlus**, mille käigus suudetakse kindlaks teha ja karistada halvasti kohtlemise eest vastutavad isikud, tagab piinamise ja ebainimliku või alandava kohtlemise või karistamise keelu praktilise tähenduse.

Kõnealuse printsiibi järgimine eeldab juurdluse eest vastutavate asutuste varustamist vajalike ressurssidega, nii inim- kui ka materiaalsete ressurssidega. Lisaks sellele peab juurdlus vastama teatavatele põhialustele.

32. Et võimalikku halvasti kohtlemist käsitlev juurdlus oleks tõhus, on oluline, et seda läbiviivad isikud oleksid sõltumatud asjasse segatud isikute suhtes. Teatud jurisdiktsioonides tuleb kõik halvasti kohtlemist käsitlevad kaebused politseinike ja muude ametiisikute vastu esitada prokurörile ning see on prokuratuur ja mitte politsei, kes otsustab, kas kaebuse suhtes algatada juurdlust või mitte. CPT tunnustab sellist lähenemist. Siiski ei ole harv nähtus, kus igapäevane vastutus juurdluse juhtimise eest antakse õiguskaitseametnikele. Sel juhul piirdub prokuröri ülesanne kõnealuste ametiisikute juhendamise ja küsitlemise läbiviimisel, tulemuse vastuvõtmise tunnustamisega ning otsuse vastuvõtmisega võimaliku kriminaalsüüdistuse algatamise kohta. On oluline tagada, et kõnealused ametiisikud ei ole samast ametkonnast kui juurdluse all olevad ametiisikud. Oleks ideaalne, kui ametiisikud, kellele on usaldatud juurdluse juhtimine, ei oleks üldse seotud asjasse segatud asutusega. Lisaks sellele peab prokuratuur teostama tihedat ja tõhusat järelevalvet ametiisikute toimepandud võimaliku halvasti kohtlemise suhtes algatatud juurdluse juhtimise üle. Neile tuleb anda selged juhised kõnealuse juurdluse järelevalve eeldatava viisi kohta.

33. Ametiisikute toimepandud võimaliku halvasti kohtlemise suhtes algatatud juurdlus peab järgima põhjalikkuse kriteeriume. Juurdluse käigus peab suutma välja selgitada, kas kasutatud jõud või muud meetodid antud tingimustel olid põhjendatud või ei ning asjaomased isikud kindlaks teha ja vajaduse korral neid karistada. Tähtis ei ole mitte tulemus, vaid kuidas selleni jõuda. Selleks nõutakse kõigi mõistlike meetmete võtmist juhtumiga seotud tõendusmaterjali kaitseks, kaasa arvatud väidetavate ohvrite, kahtlustatavate ja pealtnägijate (näiteks politseiametnikud, muud kinnipeetavad) kindlakstegemine ja küsitlemine, halvasti kohtlemise ajal kasutatud vahendite konfiskeerimine ning kohtutõendite kogumine. Vajaduse korral peab olema esitatud lahang, mis annab täieliku ja täpse kirjelduse vigastuse kohta ning kliiniliste leidude objektiivne analüüs, kaasa arvatud surma põhjus.

Juurdlust tuleb juhtida kõikehõlmavalt. CPT on kokku puutunud asjadega, kus juurdluse ulatust oli liigselt piiratud, halvasti kohtlemise olulised episoodid ning juhtumile viitavad ümbritseva keskkonna tingimused olid tähelepanuta jäetud.

34. Sellest tulenevalt soovib CPT selgitada, et tal on tugevad kahtlused praktika suhtes, mida järgitakse paljude riikide õiguskaitseametnike või vanglaametnike poolt, mis seisneb maskide või ainult nägu välja jätvate mütside kandmises arreteerimistel, ülekuulamistel või vanglarahutuste mahasurumisel. Kahtlemata takistab see võimalike kahtlustatavate tuvastamist halvasti kohtlemise väidete esitamisel. Sellist praktikat tuleb rangelt kontrollida ning kasutada üksnes erandjuhtudel, kui see on nõuetekohaselt põhjendatud. Seda võib harva, kui üldse, pidada põhjendatuks vangla tingimustes.

Samuti on teatud riikides levinud praktika, mis seisneb isikute silmade kinnisidumises politsei valve alla võtmisel selgesõnaliselt keelatud. See takistab tõsiselt kriminaalasja algatamist piinamise või halvasti kohtlemise toime pannud isikute vastu, mis on aset leidnud paljudel CPT-le teada olevatel juhtudel.

35. Tõhusa juurdluse tagab selle operatiivne ja põhjendatult kiire läbiviimine. CPT on tuvastanud juhtumeid, kus vajalike juurdlustoimingutega venitati põhjendamatu või kus prokuratuuril ja kohtuasutusel puudus tõestatult vajalik tahe kasutada nende käsutuses olevaid õiguslikke vahendeid reageerida halvasti kohtlemise väidetele või muule asjakohasele teabele.

Kõnealused juurdlused lükati määramata ajaks edasi või lõpetati ning halvasti kohtlemisse segatud õiguskaitseametnikel õnnestus vältida kriminaalvastutust täielikult. Teisisõnu, ümberlukkamatutele tõenditele tuginev tõsine üleastumise viis “juurdluseni”, mis ei olnud oma nime väärt.

36. Lisaks eespoolnimetatud kriteeriumidele tagab tõhusa juurdluse selle toimingute ja tulemuse piisava avaliku kontrolli olemasolu, et kindlustada selgituskohustus nii praktikas kui ka teoorias. Nõutav kontrolli aste võib erinevate juhtumite korral olla erinev. Eriti raskete juhtumite korral võib olla vajalik avalik küsitlus. Kõikidel juhtudel peab ohver (või ohvri lähim sugulane, vastavalt juhtumile) olema menetlusse kaasatud ulatuses, mis on vajalik tema õigustatud huvide kaitsmiseks.

37. **Distsiplinaarmenetlus** tagab täiendava hüvitise halvasti kohtlemise korral ning seda võib läbi viia paralleelselt kriminaalmenetlusega. Ametiisikute distsiplinaarsüüd tuleb uurida järjekindlalt, hoolimata asjaolust, et kõnealust üleastumist võib käsitleda kuriteona. Sellega seoses on CPT soovitanud järgida rida menetluslikke tagatisi, näiteks, et politsei distsiplinaarmenetlust läbiviivasse kohtukoosseisu kuuluks vähemalt üks sõltumatu isik.

38. Ametiisikute võimalike distsiplinaarsüütegude küsitlust võib läbi viia kõnealuse asutuse juures tegutsev sisejuurdluse eriosakond. Sellest hoolimata soovitab CPT tungivalt täielikult sõltumatu uurimisorgani loomist. Sellise organi pädevuse hulka kuulub distsiplinaarmenetluse algatamine.

CPT on seisukohal, et hoolimata juurdlusasutuse formaalsest struktuurist peavad selle funktsioonid olema nõuetekohaselt avaldatud. Lisaks võimalusele esitada kaebusi asutusele otse, on riigiasutused nagu politsei kohustatud registreerima kõik protestid, mis võivad olla kaebuse aluseks. Selleks tuleb kasutusele võtta nõuetekohased vormid, mis kinnitavad kaebuse vastuvõtmist ja asja algatamist.

Kui algatatud menetluses tuvastatakse, et kõnealuse ametiisiku käitumine võib olla kriminaalse iseloomuga, peab juurdlusasutus sellest alati viivitamata teatama otse pädevale prokuratuurile.

39. Tuleb olla eriti hoolikas, et isikuid, kes on langenud ametiisikupoolse halva kohtlemise ohvriteks, ei kallutataks loobuma kaebuse esitamisest. Näiteks, võimalikku negatiivset mõju, mis seisneb selles, et seoses laimuga on ametiisikul õigus algatada menetlus isiku vastu, kes ebaõigesti süüdistab neid halvasti kohtlemises, tuleb pidevalt kontrollida. Tuleb kehtestada tasakaal võistlevate õigustatud huvide vahel. Sellega seoses tuleb viidata punktis 28 tehtud märkustele.

40. Tsiviilmenetluse käigus ilmnevaid tõendeid ametiisiku toimepandud halvasti kohtlemise kohta tuleb samuti hoolikalt kontrollida. Näiteks kohtuasjades, kus kahjunõuded on rahuldatud või kus on jõutud kohtuvälisele kokkuleppele asjas, mis muu hulgas on seotud politsei kallaletungiga, soovib CPT läbi viia sõltumatu kontrolli. Sellise kontrolli ülesandeks on välja selgitada, kas on alust algatada kriminaal- ja/või distsiplinaarmenetlus, võttes arvesse kõnealuste politseinike vastu suunatud avalduste laadi ja raskusastet.

41. On endastmõistetav tõde, et ükskõik kui tõhus võib olla juurdlus, on sellest vähe abi, kui **halvasti kohtlemise eest mõistetud karistus** on ebapiisav. Pärast halvasti kohtlemise tõestamist peab järgnema asjakohane karistus. Karistus peab olema tugevalt hoiatava toimega. Vastupidi, kerge karistuse kehtestamisega võib esile kutsuda karistamatuse õhkkonna.

Loomulikult on kohtuasutused sõltumatud ning seega algatatud menetluses vabad määrama karistuse seaduses sätestatud normi ulatuses. Siiski peavad nimetatud normid väljendama seadusandja kindlat tahet: kriminaalkohtusüsteem peab omaks võtma kindla hoiaku piinamise ja halvasti kohtlemise muude vormide suhtes. Samuti peab distsiplinaarsüüteo tuvastamisele järgnev karistus vastama teo raskusastmele.

42. Lõpetuseks ei tohi kellelgi tekkida kahtlust **riigiasutuste kohustuste** suhtes võidelda karistamatusega. See toetab ka kõigil muudel tasanditel võetud meetmeid. Vajaduse korral tuleks riigiasutustel julgelt edastada selge sõnum ametliku avalduse kujul kõige kõrgemal poliitilisel tasandil, et piinamise ja halvasti kohtlemise muude vormide suhtes kehtib "null tolerantsus".